

КРИТЕРІЙ ДОСТАТНОСТІ ПРИ ОЦІНЦІ ДОКАЗІВ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ І США: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

У статті досліджено проблему достатності як критерію оцінки доказів у цивільному процесі США та України і проведено порівняльно-правовий аналіз цього питання. Зокрема, детально проаналізовано сутність поняття достатності, правила оцінки судьями достатності поданих сторонами доказів. Виявлено позитивний досвід США, який може стати корисним для розвитку українського доказового права та судової практики та запропоновано зміни до ЦПК України, спрямовані на удосконалення процесу оцінки доказів.

Ключові слова: оцінка доказів, достатність доказів, стандарти доказування.

В статье исследовано проблему достаточности как критерия оценки доказательств в гражданском процессе США и Украины и осуществлен сравнительно-правовой анализ этого вопроса. В частности, подробно проанализировано сущность понятия достаточности, правила оценки судьями достаточности представленных сторонами доказательств. Обнаружено положительный опыт США, который может быть полезным для развития украинского доказательственного права и судебной практики, предложены изменения в ГПК Украины, направленные на усовершенствование процесса оценки доказательств.

Ключевые слова: оценка доказательств, достаточность доказательств, стандарты доказывания.

The article researches the topic of sufficiency as a criterion for evaluation of evidence in civil procedure of the United States of America and Ukraine and conducts a comparative legal analysis of this issue. In particular, it contains a detailed analysis of the meaning of concept of sufficiency, of rules for evaluation by judges of the sufficiency of evidence introduced by parties. It identifies positive experience of the US system, which can prove of use for the development of the Ukrainian evidence law and court practice, recommends amendments to the Civil Procedure Code of Ukraine that are aimed at improving the process of evaluation of evidence.

Keywords: evaluation of evidence, sufficiency of evidence, standards of proof.

У національній теорії цивільного процесу питання достатності доказів є одним з найменш досліджених елементів оцінки доказів. Хоча певною мірою питання достатності доказів торкалися у своїх працях С.Я. Фурса, Т.В. Цюра, В. В. Комаров, В. М. Кравчук, О. І. Угриновська, С. В. Васильєв. Крім цього, на відміну від інших критеріїв оцінки доказів (зокрема, належність і допустимість), правила оцінки достатності доказів взагалі не регламентовані національним цивільним процесуальним законодавством. Водночас критерій достатності має важливе значення для ухвалення справедливого судового рішення, яке спрямоване на захист прав та інтересів особи. Тому проблематика достатності доказів у цивільному процесі потребує ґрунтовного дослідження. Для цього цікаво проаналізувати як регулюється це питання у теорії, законодавстві та судовій практиці США – держави, яка є класичним представником змагального процесу.

Процес встановлення достатності доказів означає перевірку того, чи можна на підставі сукупності поданих доказів переконатися у існуванні або відсутності певного факту, який входить до предмету доказування і підлягає встановленню судом. Як правило, достатність доказів, стосується завершальної стадії доказування і встановлюється безпосередньо при вирішенні справи судом (ухваленні судового рішення). Хоча, як слушно зазначають російські процесуалісти питання про достатність доказів може виникнути і раніше [1, с. 370, 9, с. 93]. Наприклад, для ухвалення процесуальних рішень у справі, не пов'язаних із закінченням провадження. Так, у справі про ДТП з великою кількістю очевидців не потрібно допитувати їх усіх. У таких випадках слід керуватися принципом розумної достатності: обмежити докази після встановлення предмету доказування у необхідних для конкретної справи межах.

Як зазначають С.Я. Фурса та Т.В. Цюра, поняття "достатність доказів" назвати новим важко, оскільки воно має доволі широке застосування в юридичній літературі та судовій практиці. З цим поняттям пов'язується можливість оцінити певну обставину як встановлену. При цьому, в судовій практиці кожна сторона надає суду свій аналіз достатності доказів, але суд в

своєму рішенні має констатувати обґрунтованість сторонами заявлених позовних вимог [11, с. 191].

Достатність є оціночним поняттям, тому неможливо дати однозначну відповідь на питання про те, яка кількість доказів є достатньою [9, с. 94]. У кожній конкретній справі достатність поданих доказів оцінюється індивідуально, а отже, вказівки щодо достатності чи недостатності доказів більше характерні для судової практики, ніж для норм права. Справді, визначення достатності доказів відсутнє у цивільному процесуальному законодавстві України та США, хоча у законодавстві обох країн так чи інакше зазначається про цей критерій оцінки доказів.

У ч. 3 ст. 212 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) закріплено положення про те, що суд оцінює достатність доказів. Це правило означає, що докази у своїй сукупності повинні перекопувати у наявності певної обставини. Якщо доказів недостатньо для встановлення певної обставини, суд робить висновок про недоведеність цієї обставини.

На відміну від ЦПК України, у федеральному законодавстві США немає чіткої вказівки на критерій достатності. Правило про необхідність оцінки достатності доказів у їх сукупності встановлене прецедентним правом. Крім цього, Правила 50 та 52(a)(5) Федеральних правил цивільного процесу передбачають, що якщо докази, подані однією стороною, не дають юридично достатніх доказових підстав для вирішення справи на її користь, справа має бути вирішена на користь протилежної сторони.

Не зважаючи на нечітку законодавчу регламентованість критерію достатності доказів, у США це поняття добре розтлумачене в судових прецедентах та наукових доробках. Зокрема, у судовій практиці у цивільних справах та юридичній літературі наводяться такі визначення правила достатності доказів:

достатність доказів – це правовий стандарт, який застосовується для визначення того, чи подані докази є достатніми для передачі справи на розгляд присяжних, або є юридично достатніми для того, щоб професійний суддя міг ухвалити рішення в силу закону [18, с. 768];

достатні докази – це докази такої якості і ваги, які раціональна і справедлива особа, будучи неупередже-

но розсудливою, може сприйняти як адекватні для підтримання певного висновку [19, с. 387];

достатні докази – це докази, які наділені певними якісними характеристиками і належною значимістю та дають достатнє фактичне підґрунтя для вирішення справи у певний спосіб [14, с. 360];

достатні докази – це докази, які за суттю, вагою чи кількістю створюють юридичні підстави для ухвалення відповідного судового рішення [28, с. 248];

достатні докази – це така кількість належних доказів, яка за звичайних умов задовольняє неупереджений розум відповідно до встановленого стандарту [17, с. 373].

Слід зазначити, що у США термін "достатність доказів" використовується як синонім ваги (або переваги) доказів – наявність більшої кількості достовірних доказів, поданих у ході судового процесу однією зі сторін для ухвалення рішення на її користь. Тобто, через зважування доказів суд або присяжні встановлюють яка зі сторін надала більшу кількість достовірних доказів для вирішення справи на свою користь.

За загальним правилом, в американському цивільному судочинстві поданих у цілому та у сукупності доказів має бути достатньо для того, щоб задовольнити покладений на сторону тягар доказування і передати справу на вирішення суду [21, с. 110]. При цьому питання про те, чи надала сторона достатню кількість доказів, може вирішувати лише професійний суддя, а не присяжні.

В юридичній літературі та судовій практиці США в залежності від конкретних обставин справи розмежовують два види достатності доказів: очевидна достатність ("prima facie evidence") та задовільна достатність ("satisfactory evidence").

Очевидно достатніми є докази, яких згідно з законом достатньо для встановлення певного факту або усієї сукупності фактів, що обґрунтовують вимоги заперечення сторони, доти, доки існування цього факту не буде заперечене іншими доказами [16, с. 546]. Тобто такі докази не є безспірними, але якщо протилежна сторона не надасть належні докази для їх спростування, вони є достатніми для ухвалення рішення на користь особи, яка їх подала [15, с. 1220]. Наприклад, у справах про заподіяння шкоди позивач має довести такі обставини:

- 1) фактичне заподіяння шкоди;
- 2) наявність у відповідача обов'язку не вчиняти певні дії, які можуть завдати шкоду;
- 3) порушення відповідачем цього обов'язку;
- 4) порушення було безпосередньою причиною заподіяної шкоди.

У разі підтвердження позивачем цих чотирьох обставин належними, допустимими і достовірними доказами, їх буде очевидно достатньо для того, щоб суд вирішив справу на його користь.

Вказівки на те, яка кількість доказів є очевидно достатньою для певної категорії справ, містяться у нормах матеріального права. Наприклад, відповідно до законодавства штату Мічиган очевидно достатніми є докази завдання автомобілю шкоди під час його знаходження під доглядом власника гаража для доведення необережної вини власника [27, ст. 4973.06].

На відміну від очевидної достатності, критерії задовільної достатності не встановлюються законом. Задовільна достатність застосовується при остаточній оцінці доказів у більшості цивільних справ. Задовільно достатньою є така кількість доказів, яка за результатами їх розумового зважування судом або присяжними здатна переконати у правдивості певного факту. Тобто, у такому випадку достатніми є докази, які можуть обґрунтувати ухвалення рішення на користь особи, яка їх подала. Це пов'язано з питанням зважування доказів.

Визначення поняття достатності доказів також трапляються у сучасній вітчизняній та російській науковій літературі. Однак, слід зазначити, що порівняно з іншими критеріями оцінки, категорія достатності аналізується не часто.

На думку С.Я. Фурси, достатність доказів або їх сукупність означає, що вони або їх кількість та вагомість дозволяють суду зробити висновок про існування або відсутність певного юридичного факту (фактів), на підтвердження якого вони зібрані та в результаті встановлення якого в особи виникне, зміниться або припиниться певне суб'єктивне право [5, с. 555]. І. В. Решетнікова визначає достатність як таку сукупність доказів, яка дозволяє вирішити справу [10, с. 26]. С.В. Васильєв вважає, що достатність доказів означає, що вони дозволяють дійти достовірного висновку про існування факту, на підтвердження якого вони зібрані. Якщо такого висновку дійти не можна, то це вказує на недостатність доказів або їхньої сукупності [3, с. 150]. В.В. Комаров зазначає, що визначаючи достатність доказів суд вирішує питання про те, чи можливо на підставі наявних доказів у справі зробити висновок про існування фактів, які входять до предмету доказування, а також про права і обов'язки сторін [4, с. 232].

При встановленні достатності доказів необхідно також оцінити усі докази разом з позиції їх взаємозв'язку. Так, на думку В.М. Кравчука та О.І. Угриновської, достатні докази повинні бути узгоджені між собою і в сукупності давати можливість суду встановити дійсні відносини сторін і правильно вирішити спір [7, с. 477]. Б.Т. Матюшин визначає достатність доказів як їх об'єктивну властивість, яка виражається у взаємовідносинах доказової інформації (фактичних даних) між собою, і дозволяє створити об'єднаний образ окремих сторін (фактів) і спірних матеріальних правовідносин в цілому [6, с. 42]. Тобто, оцінка достатності повинна здійснюватися з урахуванням усієї сукупності поданих до справи доказів, адже саме так можна усунути суперечності між доказами та сумніви в істинності висновку, зробленого на підставі дослідженої доказової інформації.

Вітчизняні та російські процесуалісти зазначають, що достатність доказів є не кількісним, а якісним показником [5, с. 555-556; 9, с. 94]. Одиничний непрямий доказ завжди є недостатнім, тому що дозволяє зробити лише можливий, а не достовірний висновок про факт, що доказується (припущення). Водночас достатність не означає необхідності подання якомога більшої кількості доказів. Важливо, щоб обставини справи були доведені і суд міг або задовольнити вимоги позивача, або відмовити у їх задоволенні. Таку думку поділяють американські юристи, які зазначають, що перевага (достатність) доказів означає не більшу кількість свідків або обсяг доказів, а переконливу силу доказів [22, с. 30-31]. Зазвичай вважається, що суд не може вирішити справу на користь однієї зі сторін лише на підставі мінімальних доказів. Але у випадках, коли позивач надав мінімальну кількість доказів, а відповідач взагалі не надав жодних доказів, то очевидно, що мінімум доказів і за кількістю і за переконливістю буде більше, ніж повна відсутність доказів. Однак у таких випадках це зовсім не означає, що суд ухвалить рішення на користь позивача.

Як вже зазначалося, зазвичай, встановлення достатності доказів є завершальним етапом оцінки доказів, а тому можна зробити висновок, що достатність утворюють належні, допустимі та достовірні докази. Проте при оцінці достатності доказів було б помилково орієнтуватися виключно на ці критерії. Достатність доказів не може встановлюватися лише шляхом механічного додавання належних за змістом, допустимих за формою

та достовірних доказів. Адже подані у справі докази можуть бути належними і цілком достовірними, але їх може виявитися недостатньо для того, щоб суд зміг зробити висновок про те, що певний факт дійсно мав місце (а отже, для того, щоб ухвалити рішення на користь тієї чи іншої сторони). На жаль, у вітчизняній процесуальній літературі відсутні погляди на те, як повинен діяти суд у разі виявлення недостатності доказів при вирішенні справи. У працях радянських процесуалістів висловлювалися думки, що у таких випадках суд повинен досліджувати додаткові докази (зокрема, через витребування доказів із власної ініціативи або зобов'язання сторін подати додаткові докази). Раніше Верховний Суд України з цього приводу висловлював думку, що у разі виявлення недостатності зібраних у справі доказів, суд повинен пропонувати сторонами та іншим особам, які беруть участь у справі, подавати додаткові докази [8, п. 14]. Однак із введенням змагальності у цивільне судочинство України суд у позовному провадженні перестав бути активним учасником процесу, він не може пропонувати сторонами подати додаткові докази або витребувати їх із власної ініціативи. У класичному змагальному процесі суд має ухвалювати рішення виключно на підставі тих доказів, які подані сторонами, навіть якщо цих доказів недостатньо [29, с. 2]. Таким чином, у разі відсутності достатніх доказів для переконання суду в існуванні фактів, які входять до предмету доказування, суд не може вирішити справу на користь тієї сторони, на якій лежить тягар доказування.

Цікавим є досвід США, де при оцінці достатності доказів у цивільному судочинстві діють спеціальні правила. Як вже зазначалося, у США достатньою є така кількість доказів, яка може задовольнити певний стандарт (тобто стандарт доказування). Термін "стандарт доказування" ("standard of proof") пов'язаний з питанням тягара доказування і означає відносну кількість доказів, яка необхідна для отримання переваги стороною, на якій лежить тягар переконання [28, с. 249]. У той же час, стандарт доказування є критерієм, відповідно до якого суд ухвалює рішення у справі. При цьому, керуючись стандартом доказування при оцінці достатності доказів, суд не ставить за мету встановлення об'єктивної істини у справі, а має лише визначити вірогідність того, що певний факт, який обґрунтовується поданими доказами, дійсно мав місце.

Залежно від стандартів доказування достатність доказів вимірюється у різних відсотках. В американському цивільному процесі існує два стандарти доказування: цивільний стандарт та підвищений цивільний стандарт [28, с. 250].

Цивільний стандарт застосовується у більшості справах і відомий під назвою "перевага доказів" ("preponderance of evidence") – наявність більш вагомих доказів на користь певної сторони. Цей стандарт означає, що сторона має переконати суд або присяжних у тому, що її аргументи є швидше вірогідними, аніж невірогідними, що ймовірніше за все певний факт відповідає істині [13, с. 659; 23, с. 246]. У кількісному вимірі це значить, що шанс виграти справу стороною, на якій лежить тягар доказування, складає більше, ніж 50%. Якщо ж суд переконається у тому, що перевага доказів знаходиться на стороні опонента, або ж, зважаючи на рівний розподіл доказів між обома сторонами (50% на 50%), буде однаково переконаний як у правомірності, так і в неправомірності аргументів сторони, – це означатиме, що сторона не змогла виконати свій тягар переконання, а тому справу виграє протилежна сторона. Іншими словами, для отримання позитивного рішення сторона має досягти переваги в доказах на свою

користь або ж переваги у балансі ймовірностей ("balance of probabilities").

Проте, як вже зазначалося, перевага доказів означає їх домінування не у кількісному вимірі (тобто кількості викликаних стороною свідків), а у якісному вимірі (тобто впливі усіх доказів в їх сукупності на переконання присяжних чи суду у більшій ймовірності існування факту, ніж його відсутності) [12, с. 435; 26, с. 1182]. У відсотковому відношенні для задоволення позову необхідно довести 51% обґрунтованості позовних вимог. Але якщо позивач надав докази, а відповідач не навів жодних протилежних доказів, це зовсім не означатиме, що позов має бути задоволено. Можлива ситуація, коли сторона подала докази, але при цьому справа буде вирішена не на її користь, оскільки сторона не переконала суд у ймовірності існування факту [25, с. 22].

Оцінка ймовірності фактично припускає наявність у суду двох варіантів вирішення справи, з яких суд обирає один, керуючись тими доказами, які, на його думку, є ймовірнішими. Тобто немає необхідності в тому, щоб суд не мав жодних сумнівів, але достатньо, щоб обраний варіант рішення був більш ймовірним, ніж відхилений [24, с. 794].

Слід зазначити, що деякі американські суди критично сприймають застосування терміну "ймовірність" при оцінці достатності доказів та ухваленні рішення, оскільки він містить в собі сумнів і невпевненість. У судовій практиці висловлюється думка, що судове рішення не може базуватися лише на оцінці ймовірностей, а необхідно, щоб суд або присяжні фактично вірили і були переконані у правдивості фактів за допомогою переваги доказів [24, с. 795]. Після того, як докази були зважені, факт вважається доведеним за допомогою переваги доказів, якщо суд фактично вірить у його правдивість, не зважаючи на наявність певних залишкових сумнівів. Таким чином, сторона не лише повинна подати докази з більш переконливою силою, але ці докази мають бути такими, щоб переконати суд у правдивості її вимог.

На відміну від цивільного стандарту, підвищений цивільний стандарт застосовується не часто, однак він є відомим цивільному процесу [20, с. 429]. Цей стандарт застосовують у справах, на які поширюється особливої захист держави, а тому для їх вирішення вимагається досягти вищого ступеня вірогідності. Підвищений цивільний стандарт зазвичай визначають як "чіткі та переконливі докази" ("clear and convincing evidence") і застосовують щодо позовів, у яких суд або законодавець вирішили, що для отримання рішення на свою користь сторона, повинна подати більше, ніж звичайну кількість доказів [28, с. 249-250]. Це може мати місце, наприклад, у випадках, коли наслідки вирішення цивільної справи є набагато серйознішими, ніж звичайне матеріальне відшкодування, і наближаються за своїм характером до наслідків у кримінальній справі. Тому застосування простого цивільного стандарту у таких справах, викликало б істотний ризик ухвалення помилкового рішення. Прикладами справ, у яких застосовується підвищений цивільний стандарт є справи про депортацію іноземців за зверненнями державних органів, про визнання особи недієздатною і поміщення її на примусове лікування до психіатричного закладу або позбавлення батьківських прав [21, с. 45].

Підвищений цивільний стандарт може також застосовуватися, якщо законодавець схильється до недовіри доказам, які найчастіше подаються у певних видах позовів, а тому ускладнює здатність сторони, яка посилається на такі докази, переконати суд у своїй правоті. Наприклад, якщо сторона намагається заперечити висловлений у заповіті очевидний і чіткий намір спадко-

давця шляхом подання усних доказів, які суперечать цьому письмовому документу [24, с. 340].

Слід зазначити, що основна цінність підвищеного стандарту полягає в тому, що він виступає в якості інструмента, який нагадує суду, що до доказів, поданих у такій справі, необхідно ставитися з особливою обережністю. Кількісне визначення підвищеного цивільного стандарту є досить нечітким, деякі спеціалісти вважають, що для задоволення позову на підставі "чітких та обґрунтованих доказів" необхідно довести приблизно 75-85% позовних вимог [2, с. 201]. У будь-якому разі для визнання доведеності певного факту у таких справах суддя має ширшу можливість діяти на власний розсуд, встановлюючи, чи виконала сторона покладений на неї підвищений тягар доказування.

Хоча стандарти доказування є одним з важливих елементів змагального процесу США, залежно від яких вимірюється достатність поданих сторонами доказів у відсотковому еквіваленті, у цивільному судочинстві України вони не встановлені. За радянських часів таким критерієм було встановлення об'єктивної істини у справі. Нині, з введенням у вітчизняний цивільний процес принципу змагальності, розширення принципів диспозитивності і процесуальної рівності сторін, від принципу об'єктивної істини відмовилися. Однак, не зважаючи на те, що цивільний процес став більш змагальним, законодавством не було закріплено стандартів, якими суд повинен керуватися при вирішенні справи. Ч. 1 ст. 212 ЦПК України містить лише положення про те, що суд оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному, об'єктивному та безпосередньому дослідженні наявних у справі доказів. Суд не зобов'язаний самостійно збирати докази, а оцінює лише ті докази, які були надані сторонами. Врешті-решт суд має ухвалити рішення у справі на користь тієї сторони, яка, на його думку, надала більш переконливі докази для обґрунтування своєї правової позиції. Однак, керуючись своїм внутрішнім переконанням при оцінці доказів кожен український суддя покладається на особисті критерії, які залежать від сприйняття конкретною людиною тієї або іншої обставини. Водночас відсутність єдиного розуміння достатності доказів призводить до неоднакового вирішення справ.

З огляду на це, враховуючи досвід США, для полегшення українським суддям завдання з оцінки достатності доказів, доцільно запровадити універсальні стандарти доказування, які можуть бути застосовані при попередній та остаточній оцінці доказів.

Звичайно, не можливо встановити чіткі правила, які б відповідали на питання про те, скільки доказів достатньо у кожній конкретній справі для ухвалення законного і обґрунтованого судового рішення. Однак наявність загальних критеріїв, за якими суди могли б оцінювати докази сприяло б єдності судової практики і однаковому застосуванню процесуального права.

При попередній оцінці доказів стандарт має бути нижчим, ніж при остаточній оцінці. Так, при вирішенні процесуальних питань суд може використовувати стандарт ймовірності, який не вимагає, щоб докази переконували у існуванні або відсутності певної обставини, а лише дозволяли припустити певний висновок. Однак, при ухваленні судового рішення за результатами розгляду справи стандарт доказування повинен бути вищим, ніж для попередньої оцінки. У таких випадках обов'язково повинен бути дотриманий стандарт переконливості. Для встановлення обставин у справі при її вирішенні необхідно, щоб докази переконували у наявності цих обставин; упевнювали в тому, що вони є швидше правдою, ані ж неправдою. Якщо є докази на ко-

ристь протилежного твердження – про відсутність таких обставин, то вони не повинні породжувати вагомих сумнівів у тому, що ці обставини дійсно були. За наявності таких сумнівів суд повинен зробити висновок про недоведеність певної обставини. Тобто, якщо позивач не зможе переконати суд у тому, що його позиція є більш правдивою, ніж позиція відповідача, позов не може бути задоволений. Але при цьому потрібно враховувати діючі у законодавстві презумпції, відповідно до яких певну обставину потрібно вважати встановленою, якщо не буде наведено переконливих доказів щодо відсутності цієї обставини.

Доцільно також закріпити у ЦПК України, на рівні з критеріями належності та допустимості (яким Кодекс присвячує окремі статті), конкретні норми щодо критерію достатності доказів. Вироблення чіткого розуміння оцінки достатності доказів допомагатиме суду в ухваленні правильного рішення. Тому пропонуємо доповнити ЦПК України статтею такого змісту:

"Достатність доказів

1. Достатніми є докази, які у своїй сукупності переконують у наявності або відсутності певної обставини.

2. Якщо сторона не подала достатньо доказів для підтвердження певної обставини суд робить висновок про її недоведеність".

1. Белкин А. Р. Теория доказывания в уголовном судопроизводстве. – М.: Норма, 2005. – 528 с. 2. Бернам У. Правовая система США. 3-й выпуск. – М.: "Новая юстиция", 2006. – 1216 с. 3. Васильев С. В. Цивильний процес: Навчальний посібник. – Х.: ТОВ "Одіссей", 2008. – 480 с. 4. Гражданский процесс: учебник / под ред. проф. Комарова В.В. – Х.: ООО "Одиссей", 2001. – 704 с. 5. Коментар до ЦПК Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар: У 2 т. / Заг. ред. С.Я. Фурси. – К.: Видавець Фурса С.Я.: КНТ, 2006. – Т. 1, 912 с. 6. Матюшин Б.Т. Общие вопросы оценки доказательств в судопроизводстве. – Хабаровск: Хабаровская высшая школа МВД СССР, 1987. – 70 с. 7. Науково-практичний коментар до Цивільного процесуального кодексу України / В. М. Кравчук, О. І. Угриновська. – 2-ге вид., перероб. і допов. – Х.: Фактор, 2010. – 786 с. 8. Постанова Пленуму Верховного Суду України "Про практику застосування судами процесуального законодавства при розгляді цивільних справ по першій інстанції" N 9 від 21 грудня 1990 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v0009700-90>. 9. Решетникова И.В. Доказывание в гражданском процессе: учеб.-практ. пособие. – М.: Издательство Юрайт; ИД Юрайт, 2010 – 503 с. 10. Справочник по доказыванию в гражданском судопроизводстве / под ред. И.В. Решетниковой. – 4-е изд., перераб. – М.: Норма, 2007. – 480 с. 11. Фурса С.Я., Цюра Т.В. Докази і доказування у цивільному процесі України: Науково-практичний посібник. (Серія: Процесуальні науки) – К.: Видавець Фурса С.Я., КНТ, 2005. – 256 с. 12. Decision of the California Court of Appeal (Sixth District) in the case of Glage versus Hawes Firearms Company, November 29, 1990 // West's California Reporter, Vol. 276, P. 430-438. 13. Decision of the Court of Appeal of Louisiana (First Circuit) in the case of Braud versus Kinchen, March 10, 1975 // Southern Reporter Second, Vol. 310, P. 657-660. 14. Decision of the Supreme Court of Kansas in the case of State versus Green, December 13, 1975 // Pacific Reporter Second, Vol. 544, Pages 356-363 (Рішення Верховного Суду штату Канзас у справі State versus Green). 15. Decision of the Supreme Court of Kansas in the case of State versus Haremza, November 3, 1973 // Pacific Reporter Second, Vol. 515, Pages 1217-1224 (Рішення Верховного Суду штату Канзас у справі State versus Haremza). 16. Decision of the Supreme Court of Utah in the case of Godesky versus Provo City Corporation, September 12, 1984 // Pacific Reporter Second, Vol. 690, Pages 541-548 (Рішення Верховного Суду штату Юта у справі Godesky versus Provo City Corporation). 17. Decision of the United States Court of Appeals (District of Columbia Circuit) in the case of Chrysler Corporation versus United States Environmental Protection Agency, June 19, 1980 // Federal Reporter Second, Vol. 631, Pages 865-896 (Рішення Апеляційного суду США (Регіональний округ для Округу Колумбія) у справі Chrysler Corporation versus United States Environmental Protection Agency). 18. Decision of the United States Court of Appeals (Fifth Circuit) in the case of Urti versus Transport Commercial Corporation, June 13, 1973 // Federal Reporter Second, Vol. 479, Pages 766-770 (Рішення Апеляційного суду США (П'ятий регіональний округ) у справі Urti versus Transport Commercial Corporation). 19. Decision of the United States Court of Appeals (Fifth Circuit) in the case of Boeing Company versus Shipman, April 7, 1969 // Federal Reporter Second, Vol. 411, Pages 365-405 (Рішення Апеляційного суду США (П'ятий регіональний округ) у справі Boeing Company versus Shipman). 20. Decision of the United States District Court for Delaware in the case of Marker versus Finch, February 22, 1971 // Federal Supplement, Vol. 322, Pages 905-911 (Рішення Окружного суду США для штату Делавер у справі Marker versus Finch). 21. Decision of

the United States Supreme Court in the case of Addington versus Texas, April 30, 1979 // United States Supreme Court Reporter, Vol. 441, Pages 418-433 (Рішення Верховного Суду США у справі Addington versus Texas). 22. Giannelli P. C. Understanding Evidence // LexisNexis/Matthew Bender & Co., 2006 – Second Edition. – 731 p. 23. Martin M. Basic Problems of Evidence, p. 218 // Philadelphia: American Law Institute-American Bar Association, 1988. – Sixth Edition. – 498 P. 24. McBaine J.P. Burden of Proof: Degrees of Belief, page 246 // California Law Review, Vol. 32, Page 242-254 (1944). 25. McCormick on Evidence: In 2 Vol.: Vol. 1 // Ed. By K.S. Broun. – St. Paul, MN: Thomson/West, 2006. – Sixth Edition. – 990 Pages. 26. Morgan E. Basic Problems of Evidence // Philadelphia: Joint Committee on Continuing Legal Education of the American Law Institute and the American Bar Association, 1961. – 432 p. 27. Nolan J.R.,

Nolan-Haley J.M. Black's Law Dictionary: Definitions of the Terms and Phrases of American and English Jurisprudence, Ancient and Modern, By Henry Campbell Black, M.A. (St. Paul, Minnesota: West Group, 1990 – Sixth Edition) – 1657 p. 28. Ohio Revised Code on October 1, 1953 (with amendments). Title 49: Public Utilities, Chapter 4973: Employees; Policemen. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://codes.ohio.gov/orc/4973.06>. 29. Reutlinger M. Evidence: Essential Terms and Concepts. – New York: Aspen Law & Business, 1996. – 295 p. 30. Rothstein P. F., Raeder M. S., Crump D. Evidence in a Nutshell: State and Federal Rules, p. 79 // St. Paul, Minnesota: West Publishing Co., 1997. – Third Edition. – 644 p.

Надійшла до редколегії 01.06.11

УДК 347.672

О. Калініченко, здобувач

ФОРМИ ЗАПОВІТУ ЗА ЦИВІЛЬНИМ КОДЕКСОМ УКРАЇНИ

Стаття присвячена класифікації форм заповітів. Обґрунтована доцільність класифікації форм заповітів за двома критеріями – залежно від суб'єкту посвідчення заповіту та за порядком посвідчення заповіту.

Ключові слова: спадкування за заповітом; заповіт; форма заповіту; посвідчення заповіту.

Статья посвящена классификации форм завещаний. Обоснована целесообразность классификации форм завещаний по двум критериям – в зависимости от субъекта удостоверения и порядка удостоверения завещания.

Ключевые слова: наследование по завещанию; завещание; форма завещания; удостоверение завещания.

The article views the classification of will forms. The expedience of the classification of will forms according to two criteria is grounded. The first criterion is the subject of will attestation, the second criterion is the order of will attestation.

Key words: succession under a will, will, form of a will, will attestation.

Чинний Цивільний кодекс України (далі за текстом – ЦК України) імперативно регулює порядок посвідчення заповітів та визначає нікчемність заповіту, складеного з порушенням вимог щодо його форми (ч. 1 ст. 1257 ЦК України).

Насамперед слід вказати, що формою правочину є спосіб вираження волі особи, яка його вчиняє. Для того, щоб воля особи як явище суб'єктивне отримала юридичне значення, їй необхідно надати певне об'єктивне вираження, тобто певну форму [1, с. 63]. Як зазначає З. В. Ромовська, протягом тривалого часу у радянській та пострадянській літературі вважалося аксіомою твердження "форма волевиявлення – форма угоди". Під час підготовки проекту ЦК України до третього читання ця цивілістична аксіома була переглянута: форма і спосіб волевиявлення – нетотожні поняття; друге є ширшим за змістом. Відповідно було змінено назву статті 205 – "Форма правочину. Способи волевиявлення" [2, с. 360].

Загальні засади регулювання форми правочину визначені у ст. 205 ЦК України, де зокрема зазначається, що правочин може вчинятися усно або в

- письмовій формі. Сторони мають право обирати форму правочину, якщо інше
- не встановлено законом. Це зумовлює достатньо важливі практичні наслідки,
- зокрема: тільки в рамках усної та письмової форми можливо обирати форму
- правочину, причому цей вибір обмежується приписами закону; конклюдентні дії та мовчання не відносяться до форми правочину [3, с. 280].

Відповідно до вимог ст. 1247 ЦК України, заповіт складається у письмовій формі, із зазначенням місця та часу його складення. Заповіт має бути особисто підписаний заповідачем. Крім того, заповіт має бути посвідчений нотаріусом або іншими посадовими, службовими особами, визначеними у статтях 1251, 1252 ЦК України, а також статтями 34, 40 Закону України "Про нотаріат" та зареєстрований у Спадковому реєстрі в порядку, затвердженому Кабінетом Міністрів України.

Щодо форми заповіту загальною нормою є ст. 205 ЦК України, спеціальною – ст. 1247 ЦК України. Наведене зумовлено принципом пріоритетності спеціальної норми, сутність якого зводиться до такого. Якщо одне і те саме правовідношення урегульоване загальною та

спеціальною нормами, то застосуванню підлягає норма спеціальна. У разі відсутності спеціальної норми – застосовується загальна. Таким чином, до правовідносин із складення та посвідчення заповіту слід застосовувати саме положення норми ст. 1247 ЦК України.

А відтак, важко погодитися із Л. К. Буркацьким, який доходить висновку, що до посвідчення заповіту поширюються загальні вимоги щодо форми і змісту правочину (ст. 203, ч. 4 ст. 207 ЦК України) [4, с. 88].

Питанню форми заповіту приділено достатньо уваги в юридичній літературі. Більшість праць з обраної тематики присвячено формі заповіту як умові його дійсності, а також загальним вимогам щодо форми цього правочину. Проте, залишилися питання, що потребують детального наукового аналізу. Відсутня єдина позиція, зокрема, у класифікації форм заповіту, а також в обґрунтуванні необхідності такої класифікації. Наприклад, Л. В. Шевчук з цього приводу зазначає, що заповіти можуть бути за формою свого вираження приватними та публічними. Такий розподіл проводиться нею за критерієм участі органу державної влади у вчиненні заповіту [5, с. 8]. С. Я. Фурса та Є. І. Фурса за особливостями процедури посвідчення заповіту виділяють: секретний заповіт; заповіт за участю свідків; заповіт, у якому бере участь або зазначається його потенційний виконавець [6, с. 40]. У свою чергу Ю. О. Заїка виділяє такі види заповітів – секретний заповіт; заповіт з умовою; заповіт подружжя [7, с. 101-128], що, на нашу думку, включає класифікацію як за способом посвідчення (секретний заповіт) та за змістом (заповіт з умовою), так і за суб'єктивним складом (заповіт подружжя). Л. К. Буркацький надає наступну класифікацію заповітів: заповіт з покладенням заповідального відказу; заповіт з покладенням на спадкоємців інших обов'язків; заповіт з умовою; заповіт із встановленням сервітуту; спільний заповіт подружжя; секретний заповіт [4, с. 109-129].

Таким чином, немає єдиної системи класифікації заповітів за формою, що спонукає до ретельного наукового аналізу цих відносин. А відтак, метою даної статті є визначення форм заповітів за чинним цивільним законодавством. Вирішення цього питання має не лише теоретичне, а й практичне значення, оскільки спадкування за заповітом – один із найважливіших інститутів спадкового права. Крім цього, така класифікація сприя-

